

МЕЦЕНАТИ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ — БЛАГОДІЙНИКИ РІДНОГО КРАЮ

Досліджується історія благодійності Слобідської України.

Ключові слова: українські традиції благодійності — громадські будинки, церкви, народні школи, гімназії, картинні галереї, лікарні, притулки для сиріт тощо.

Рассматривается история благотворительности Слободской Украины.

Ключевые слова: украинские традиции благотворительности — общественные дома, храмы, народные школы, гимназии, картинные галереи, больницы, сиротский дом и др.

The history of Slobidska Ukraine charity is examined.

Key words: Ukrainian tradition of charity, churches, public schools, high schools, art galleries, hospitals, orphanage.

Українські традиції благодійності формувалися протягом століть на громадських засадах та приватній основі.

Після більшовицького жовтневого перевороту 1917 р. благодійність визнано соціальним явищем класового (перш за все буржуазного) суспільства. Громадянське суспільство колишнього СРСР було повністю під контролем тоталітарного режиму. Отже, за радянських часів про тих, хто безкорисно вкладав свої гроші на благо рідного краю, намагалися замовчувати. Саме поняття благодійності було вилучено з підручників історії.

Історія української благодійності ще не написана і потребує спеціального дослідження. Традиції українського меценатства намагалися дослідити В. Ковалинський, М. Слабошпицький, Ю. Хорунжий [10] та ін., але в них подані лише короткі довідки про окремих меценатів Слобожанщини.

Джерелознавчою базою статті є матеріали Харківського облдержархіву, збірники документів, мемуарів, статей, періодики тощо. Автор не претендує на повне висвітлення означеної теми. Мета статті — привернути увагу науковців до актуальної проблеми сьогодення — меценатства.

В історії Слобідської України були і, на щастя, залишилися люди, яких ми називаємо меценатами-благодійниками. Найвідомішим слобожанам був рід підприємців-цукрозаводчиків Харитоненків, котрі дбали не лише про власне благополуччя, а й про добробут інших людей. Вони, як патріоти Батьківщини та глибоко віруючі люди, дотримували норм християнської моралі і займалися благодійністю. Іван Герасимович та його син Павло Іванович

Харитоненки витрачали великі кошти на розвиток освіти, культури, охорони здоров'я, зведення господарських споруд і храмів.

Голова роду Іван Герасимович Харитоненко (1820-1891 рр.) народився в сім'ї селянина-чумака в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії [20, Т. 9, с. 3549]. Він спочатку торгував різними бакалійними товарами й орендував цукроварні [5, с. 228], згодом у 60-80-х рр. XIX ст. став власником 10 цукрових заводів у Слобідській Україні.

І. Г. Харитоненко, незважаючи на багатомільйонні прибутки, хоча жив скромно, виділяв величезні кошти на благодійність. Він збудував у Сумах будинки реального і кадетського училищ, а також дитячий притулок за 90 тис. крб. для будівництва кам'яної церкви в Нижній Сироватці [14, с. 71]. Його син — Павло — збудував дитячу лікарню, школу для сиріт і багатодітних сімей у Сумах. Неподалік Красного Кута Харківської губернії в садибі Наталівці заклад парк на 55 га у затоці річки Мерчик.

У різні часи І. Г. Харитоненко жертвував значні суми і на духовні навчальні заклади та благодійні організації Харківської єпархії. У 1886 р. при Харківській духовній семінарії була збудована церковно-парафіяльна школа. Для зведення її будинку Іван Герасимович пожертвував 15 тис. крб. [2, Т.2, с. 690], для побудови духовного училища в Сумах також дав 15 тис. крб. та ін. За заслуги перед духовним відомством у квітні 1890 р. І. Г. Харитоненко був нагороджений орденом Святого Станіслава першого ступеня [3, ф. 3.—Оп. 260. — Спр.34.—Арк.1–4,8,11]. За численні пожертви місту Суми отримав звання «Почесний громадянин Сум».

І. Г. Харитоненко зікінчив тільки церковно-приходську школу. Але в 1880-ті рр. його обрали попечителем Харківського університету. Це було громадським визнанням заслуг підприємця-мецената перед містом і довір'я, яке Іван Герасимович намагався виправдати. У північній околиці Харкова (вул.Сумська 41) на кошти мецената (100 тис. крб.) на початку 80-х рр. XIX ст. збудовано великий триповерховий кам'яний корпус студентського гуртожитку університету на 150 осіб [11, с. 146-147]. У зв'язку з розширенням медичного факультету університету, будинок було надано йому, який харків'яни називали будинком Харитоненка. І. Г. Харитоненка було нагороджено орденом Святого Володимира третього ступеня, також він отримав звання статського радника. На кошти видатного мецената-благодійника в Харкові було збудовано також чудовий Троїцький собор [3, Ф. 3.—Оп. 260. — Спр. 36.—Арк. 12, 13, 14], у проектуванні якого брав участь знаменитий московський архітектор Олексій Шусев.

Підприємницька діяльність Харитоненків була настільки успішною, що вдавалося експортувати цукор за межі Російської імперії — до Німеччини, Австро-Угорщини, Ірану та інші країни. В 90-х рр. XIX ст. тільки цукровий завод у селі Пархомівка, який належав П. І. Харитоненку, виробляв продукції щорічно на 1,5 млн крб. Цукор збували не лише на місцевому ринку. Так, рафінадний цукор заводу села Мала Данилівка (під Харковом) продавали продукцію в Москві, Орлі, Ростові-на-Дону, Сімферополі, Саратові й інших містах Росії [12, с. 110].

Павло Харитоненко одночасно з виробництвом цукру відкрив для себе ще одну сферу діяльності — став директором управління Белгородсько-Сумської залізниці. Разом з дружиною вони займалися попечительством навчальних закладів, надавали грошову допомогу лікарням, дитячим притулком, допомагали сільським громадам у будівництві церков, звели унікальний двірцевий комплекс у своєму маєтку Наталівці і Співучі тераси в Краснокутському повіті. У 1892 р. неподалік Наталівки для працівників цукрового заводу в слободі Мурафа П. Харитоненко побудував чудовий лікарняний комплекс у заповідному куточку лісу, який зберігся й донині. У 1896 р. Павло Іванович пожертвував на будівництво Народного будинку в Харкові 2 тис. крб. [2, Т.2, с. 768], який відкрито в лютому 1903 р.

Цукрозаводчики Харитоненки були шановні і в мистецьких колах, набувши репутації меценатів. Вони мали велику колекцію картин. Московський маєток Павла Харитоненка налічував близько 60 картин західних художників, більше сотні — російських. У садибі Наталівці зібрання налічувало майже двісті творів. У Пархомівському маєтку — така ж кількість [19, 1992, 5 жовтн.]. Після більшовицького перевороту 1917 р. картини розкидали по музеях. У Пархомівському музею збереглися лише декілька картин харитоненківських зібрань: «Портрет І. Г. Харитоненка» І. Рєпіна і пейзаж С. Васильківського «Вечоріє» [15, с. 6].

У радянську добу про рід Харитоненків не можна було згадувати. Павлу Харитоненку приліпили ярлик «буржуазного націоналіста» за те, що не дав загинути Качанівському маєтку-музею українського поміщика і збирача старовини В. Тарнавського [30, 2011, 20-21 травн.], а разом з ним і унікальній колекції реліквій, особистих речей Т. Г. Шевченка.

Завжди пам'ятаючи своє національне коріння, шануючи звичаї і традиції українського народу, П. Харитоненко був шанувальником і російської культури. Не випадково Петербурзька академія мистецтв обрала його почесним членом. У московському будинку П. Харитоненка зберігалася чи не найбільша з відомих

приватна колекція — твори братів Васнецових, В. Серова, В. Коровіна, М. Врубеля, К. Сомова, давньоруський живопис, українські й російські ікони, речі декоративно-прикладного мистецтва. П. Харитоненко став одним із фундаторів Музею красних мистецтв (нині ім. О. С. Пушкіна). Значні кошти вніс він на спорудження пам'ятника Богданові Хмельницькому в Києві [22, 1996, 25 червня].

У 1899 р. городяни м. Сум спорудили на добровільні пожертвування пам'ятник засновнику роду Іванові Харитоненку. Більшовицька влада відправила бронзову постать цукрозаводчика-мецената на переплавку, а його місце зайняв пам'ятник Леніну. Лише в умовах незалежної України було відновлено історичну справедливість. 23 червня 1996 р. в центрі міста Сум відкрито пам'ятник І. Г. Харитоненку. Бронзова статуя нарешті знайшла своє законне місце [25, 1998, 28 січня].

Підприємці і меценати Харитоненки збагатили Слобідську Україну розквітом цукрового виробництва, культурою і благодійним ставленням до людей, піклуванням про навколишню природу.

Знаним у Слобідській Україні був підприємець-гірничозаводчик і меценат Олексій Кирилович Алчевський (1835-1901 рр.), який, як вважають дослідники, «зробив» економіку Харкова. Він — один із засновників Харківського Торговельного банку, фінансував металургійні підприємства, зокрема будівництво Донецько-Юр'ївського металургійного заводу в Алчевську, — батько композитора Григорія, співака Івана і поетеси Христини Алчевських [21, Т. 1, с. 146]. Олексій Кирилович без дозволу влади встановив найперший пам'ятник в Україні з білого мармуру Т. Г. Шевченку в 1898 р. на подвір'ї садиби його дружини Христини Данилівни [5, с. 433] — відомої просвітительки, засновниці першої жіночої недільної школи в Україні. Скульптор пам'ятника В. О. Беклемішев — талановитий митець, випускник Харківської приватної рисувальної школи М. Раєвської-Іванової, керівник майстерні скульптури Петербурзької академії мистецтв.

Достатньо примітною є доля самого О. К. Алчевського. Міщанин із Сум, він приїхав до Харкова і в 1867 р. відкрив чайну крамницю. А вже з 1868 р. завдяки своїй підприємливості був серед засновників Харківського Торговельного банку. Відкриття банку — явище всеросійського значення: акціонерний банк, створений за приватною ініціативою. У 1871 р. О. К. Алчевський створив новий Харківський Земельний банк (перша в Російській імперії установа іпотечного кредиту) [16, с. 98]. Земельний банк О. К. Алчевського вів операції у 18-ти губерніях Російської імперії від України до

Далекого Сходу. На гроші підприємця-мецената за проектами видатного архітектора О. М. Бекетова побудовано прекрасні будинки на теперішній площі Конституції та в інших місцях Харкова.

Мало хто з харків'ян (особливо молодь) знає, що будинки, де нині Палац культури міліції, Художній музей на вул. Раднаркомівській, до революції належали родині Алчевських. В одному з них мешкали, а в іншому знаходилася жіноча недільна школа — перший такий навчальний заклад не лише в Україні, а й у Росії [20, Т.9, с. 38]. Ця школа для простих людей утримувалася на кошти видатної Харківської просвітительки Христини Данилівни Алчевської (1841-1920 рр.) з 1862 р. [24, 1992, 17 червн.]. У школі навчалися жінки різного віку — швачки, кухарки, пралі, жінки й дочки ремісників та ін. Разом з дорослими сюди приходили й діти.

Родина Алчевських була доступна харків'янам. У будинку на Мироносицькому провулку (вул. Раднаркомівська) збиралася переважно творча інтелігенція, кращі представники якої вважали своїм обов'язком давати гроші на розвиток освіти, культури народу. У 1896 р. на кошти сім'ї Алчевських у Харкові збудували (за безплатним проектом архітектора О. М. Бекетова) в Мироносицькому провулку нове приміщення недільної жіночої школи на 700 учнів [3, Ф.3.—Оп.287.—Спр. 3680.—Арк.6,7,8]. Х. Д. Алчевська залучила до роботи в школі кращих викладачів — їх було 90 осіб. Вони ж, як і розпорядниця навчального закладу, щодня працювали кілька годин безплатно. За 47 років свого існування недільна школа Х. Д. Алчевської дала Харкову 20 тис. грамотних жінок [12, с. 129]. На зразок цієї школи виникали приватні недільні освітні заклади для простих людей в інших містах України та Росії.

О. К. Алчевський — радник комерції, власник Земельного банку, декількох металургійних заводів в Україні й іншої нерухомості. Як прогресивний підприємець і банкір розумів значення залучення іноземного капіталу для економіки України та Росії того часу. Виступаючи в 1896 р. на святкуванні 25-річчя Харківського Земельного банку наголосив: «Приплив іноземних капіталів знаменує нову еру цього краю. Цей швидкий рішучий злет промисловості викликає у декого сумнів щодо захоплення цього краю іноземцями, але ці іноземці разом з капіталом несуть свій досвід і знання металургійної справи, яких, на жаль, немає поки що у наших капіталістів та підприємців» [13, с. 74]. До кінця XIX ст. статки О. К. Алчевського оцінювалися у 12 млн крб.

На початку XX ст. світова економічна криза не обійшла Російську імперію, зокрема й Україну. Банк О. К. Алчевського

збанкрутував, і один з найбагатших людей України покінчив життя самогубством.

Після того, як голова родини Олексій Кирилович збанкрутував і наклав на себе руки, маєток Алчевські продали. Його новий власник відмовився залишити мармурове погруддя Т. Г. Шевченка в себе на подвір'ї. Алчевські спочатку зберігали погруддя Кобзаря у своїх запасниках, а в 1932 р. передали до Харківської Картинної галереї [20, 2011, 17 березн.]. Звідти бюст потрапив до Київського державного музею Т. Г. Шевченка, де зберігається і нині.

Видатна сім'я Алчевських своїми добрими справами та меценатством залишила про себе нащадкам вдячну пам'ять на багато століть.

Маловідомий харків'янам і жителям Слобідської України благодійник рідного краю Василь Іванович Пащенко-Тряпкін [? — 1894 р.]. Прізвище купця першої гільдії до революції було відоме харків'янам. Для Харкова він став «людиною, яка зробила сама себе». Без капіталовкладень В. І. Пашенка-Тряпкіна складно уявити сьгоднішній центр Харкова. Нагірний район (центр міста) в другій половині XIX ст. став харківським «сіті». Тут відкривалися контори банків, страхових товариств, торгових будинків тощо. Найбільшими закладами подібного тилу були будинки багатого купця Добриніна, торговельний корпус з Пасажем, що належав купцеві першої гільдії В. І. Пашенку-Тряпкіну.

Василь Іванович Пашенко народився в Слобідській Україні в селі Пересічному [4, с. 433], засноване 1650 р. (тепер Дергачівський район). Ще хлопцем потрапив до Москви і працював прикажчиком у купця Тряпкіна, поріднився з ним, навіть додав його прізвище до свого, став компанйоном Тряпкіна і багатим власником магазинів, підприємств та нерухомості в декількох містах, зокрема й у Харкові. Переважно Василь Іванович жив у Москві, але підтримував тісні зв'язки з Харковом і рідним селом Пересічним, звідки наймав на роботу службовців-земляків.

Скупкою будинків В. І. Пащенко-Тряпкін почав займатися ще з 50-х рр. XIX ст. і робив це впродовж сорока років. У 1855 р. став власником декількох будинків по Університетській вулиці Харкова. В 1858 р. викупив на тій же вулиці земельні ділянки в купців Карпових і став власником двох ділянок із загальною площею 7,25 га в центрі Харкова [11, с. 271]. Одна з них знаходилася з Південного боку Покровського монастиря і обмежувалася на сході Університетською вулицею, на заході — Клочківською вулицею, на півдні — Купецьким спуском (нині спуск С. Халтуріна). Друга ділянка була між Університетською і Миколаївською площами (пл. Конституції) на північ від Монастирського (нині

Спартаківського) провулка. Обидві ділянки були щільно забудовані будинками від 2-х до 5-ти поверхами. В 19-ти корпусах було 57 торгових приміщень, 210 квартир, готель з рестораном, де проживало багато людей. У так званий «Великий корпус», що проходив уздовж Купецького спуску, був вбудований у 1885 р. великий магазин Пасажа. Крім того, В. І. Пащенко-Тряпкіну в Монастирському провулку належав так званий «Суздальський ряд», у пригородній слободі Іванівці — хімічний завод та ін.

Таким чином, почесний громадянин Харкова В. І. Пащенко-Тряпкін був найбільшим домовласником Харкова. Наприкінці XIX ст. йому належало до 20-ти великих кам'яних будинків у центрі міста [2, Т.2, с. 19]. Крім того, він володів іншими будинками в різних місцях Харкова.

У 1894 р. В. І. Пащенко-Тряпкін помер, заповідаючи всі великі кам'яні будинки і фабрики Харкову. Вартість його багатств оцінювалася у величезну на той час суму — 600 тис. крб. [16, с. 59]. Прибуток від них надходив до міської казни, складав на початку XX ст. 170 тис. крб. і потім щорічно зростав.

Пам'ятаючи про заслуги В. І. Пащенка-Тряпкіна перед Харковом, Міська дума мала намір установити йому пам'ятник на Сергіївській (нині Пролетарській) площі, але царський уряд не дозволив, вважаючи цю ідею недоречною. Натомість дозволялося увіковічити щедрого мецената В. І. Пащенка-Тряпкіна лише бюстом у залі Міської думи.

Після революції і громадянської війни ім'я видатного підприємця-мецената, почесного громадянина Харкова В. І. Пащенка-Тряпкіна було забуто. Та й тепер харків'яни про нього знають мало. В Ленінському районі Харкова існує лише Пащенківська вулиця [26, с. 300]. Сьогодні згадують про В. І. Пащенка-Тряпкіна тільки як власника великого торговельного магазину — Пасажу.

У кінці XVIII ст. збільшуються територія Харкова та його населення. У 1794 р. у Харкові було понад 11 тис. мешканців [6, с. 45]. В той же час до Харкова переїздить сім'я кременчуцького купця Дорофія Карпова. Уже в першому десятилітті XIX ст. брати Карпови — Костянтин, Артем і Федот — стають багатими купцями Харкова, одними з перших благодійників міста. Останній з них — Федот Дорофійович — був міським головою (1808–1811 рр.) [2, Т. 2, с. 166], а в другій купецькій гільдії значився з 1792 року. Ф. Карпову належало місце в Купецькому спуску, де стояли великі кам'яні будинки В. І. Пащенка-Тряпкіна, згодом даровані місту Харкову. В розпорядженні Ф. Карпова був майже весь квартал по Монастирському провулку й Університетській вулиці.

Ф. Карпов не цурався освіти. Сина свого Сергія направив за кордон у М. Данціг (сучасне м. Гданськ) у тодішній Східній Пруссії навчатися бухгалтерії. У 1798 р. С. Карпов повернувся до Харкова і заснував одну з перших у місті суконних фабрик. Після смерті батька на початку 1820-х рр. С. Карпов отримав у спадщину його багатство. У 1830-х рр. він — уже купець першої гільдії, міський голова (1837–1838 рр.), почесний громадянин Харкова. Родині купців Карпових належала тоді майже вся Москалівка (вул. Жовтневої революції), що являла собою в той час незаселену піскувату місцевість. Заселення пригородної слободи Москалівки — цілковита заслуга купців Карпових. У цій місцевості майже нічого не росло. Ще наприкінці свого життя Федот Карпов став безплатно роздавати свою землю на Москалівці під забудову відставним солдатам, переважно хворим, пораненим і скаліченим [26, с. 24]. Його добру справу продовжили спадкоємці. Але вони вже продавали ділянки землі під забудову «москалям» і всім бажаним міщанам (ремісникам, м'ясникам та ін.) за виплату строком на кілька років. Це були благодійні заходи, які й допомогли заселити Москалівку. Цих нових власників ділянок землі і будиночків під стріхою купці Карпови забезпечували роботою на суконній фабриці, шерстомийках, у лавках і дворах. У цих умовах купці Карпови були покровителями для багатьох бідних, безробітних людей.

Брати Карпови володіли значною власністю в центрі Харкова на Миколаївській площі, а також великим лісовим масивом, що дістав назву Карповський сад. Він розміщався по обидва боки Курської лінії залізниці на Холодній горі і під нею, займав територію 28 десятин землі. У 1837 р. Сергій Карпов тільки в центрі міста володів нерухомим майном у сумі 553 тис. крб. [26, с. 24–25], був власником суконної фарбувальної фабрики Залопанської частини Харкова, вніс значний вклад у розвиток Харкова і як підприємець, і як меценат [27, с. 183].

Карповський сад — любиме місце відпочинку харків'ян. В саду знаходилося краще водоносне джерело Карповська криниця, звідки водовози забирали воду для міських жителів [28, с. 38]. Ще з 1820-х рр. родина Карпових добре ставилася до того, що представники дворянських і купецьких сімей переважно проводили час відпочинку в них у саду. В 1840-і рр. Карповський сад став місцем, де проводилися гуляння для багатої публіки.

У 1865 р. купці Карпови запропонували Харківському губернатору А. К. Сіверсу, щоб міське товариство викупило в них сад у вічне володіння міста. Сад придбали, пріоритетом цієї купівлі вважали Карповську криницю, звідки до міста в 1881 р. було

проведено перший водогін [13, с. 525]. Водночас Харків придбав краще місце для відпочинку жителів міста.

У 1894 р. на честь добре відомого харків'янам своєю благодійністю купця Федота Карпова Сергієвську вулицю на Гончарівці назвали Карповською. Вона і до цього часу існує поблизу Південного вокзалу в Жовтневому районі Харкова.

Сьогодні Карповський сад належить заводу «Світло шахтаря» і перебуває в занедбаному стані. Сучасні підприємці не поспішають вкладати кошти в місце для відпочинку людей.

Представник старого харківського купецтва Кузьма Микитович Кузін — підприємець-відкупник — розпочав свою кар'єру продавцем спиртних напоїв у шинку, а закінчив — дворянином і багатим купцем.

К. М. Кузін приїхав до Харкова з Росії в 1817 р. і почав торгувати як московський купець [2, Т.2, с. 47]. У Харкові він збудував заводи по виробництву пива, мила і свічок. У 20-х рр. XIX ст. його статки збільшилися. В 1829 р. він — уже купець першої гільдії, а з 1830 р. — комерції радник, перший із харківських купців отримав це звання. На початку 1830-х рр. К. М. Кузін побудував 43 крамниці і пізніше заповів їх Харкову з тим, щоб прибутки від них йшли на допомогу незаможним городянам [26, с. 221].

К. М. Кузін сприяв благоустрою Харкова, особливо містобудуванню. Кузінські будинки в Залопанській частині міста (Катеринославська вулиця) були найкращими приватними будівлями в Харкові. Йому належали багато будинків і в інших частинах міста — цілий комплекс на Кінній площі (пл. Повстання), де знаходилася акціонерна компанія з торгівлі шерстю (в ньому нині багато контор і офісів різних фірм), Суздальські ряди поруч з Благовіщенським ринком. На Благовіщенському ринку кращою будівлею був Кузінський ряд [17, 1998, №52 (грудень)]. За активну діяльність і благодійництво К. М. Кузін отримав звання почесного громадянина міста, що в ті часи було дуже престижно.

К. М. Кузін відзначався порядністю і щедрістю. Він позичав гроші на будівництво житла навіть незнайомим людям (чиновники, міщани, селяни) під розписку без процентів. На кузінські гроші чимало харків'ян і селян з околиць міста збудували нехитре житло і згодом сплачували борги своєму благодійникові. К. М. Кузін заслужив своєю благодійністю повагу міщан. На великі річні свята він безплатно роздавав бідним людям шуби, свити, шапки, чоботи та ін. Сам не розкошував, проживав у дерев'яному двоповерховому будинку на Панасівській вулиці (вул. Котлова), поважав ученість, любив читати книги і мав непогану бібліотеку. В його будинку розміщувалася оригінальна картинна галерея [17,

1998, №52 (груд.), що в ті часи в Харкові було рідкістю. У Харкові К. М. Кузіна вважали загальноновизнаним благодійником. Багатьох харків'ян він вивів у люди. Коли в 1844 р. К. М. Кузін помер, провести його в останній путь на Холодногірський цвинтар прийшло понад 10 тис. харків'ян. На фоні міського купецтва він був яскравою особистістю, окрім світлої голови, мав добре серце, чутливе на чужу нужду.

Відомого ліберала, просвітителя і мецената, земського діяча міста Вовчанська, заснованого українцями 1670 р. [1, с. 32–33], Василя Григоровича Колокольцова (1867–1934 рр.) також тривалий час замовчували. Він походив з дворянської сім'ї, був високоосвіченою людиною. В. Г. Колокольцов отримав у спадок від батьків великий маєток у Верхній Писарівці Вовчанського повіту Харківської губернії. У 90-х рр. XIX ст. його обирали головою земської управи м. Вовчанськ [18, с. 56]. Під його керівництвом у повіті розгорнуто будівництво шкіл, лікарень, ветеринарних і агрономічних пунктів, містків, доріг і поштово-телеграфних станцій.

В. Г. Колокольцов почав вкладати в будівництво власні кошти, отримані від продажу своїх маєтків. Завдяки діяльності Вовчанської земської управи на чолі з Василем Григоровичем у місті створено нові заклади освіти й культури — громадська бібліотека (1883 р.) і народний будинок (1900 р.) [7, с. 93–94]. На початку XX ст. у Вовчанську діяли дві церковно-приходські школи, двокласні училища, вчительська семінарія, ремісниче та реальне училища, жіноча гімназія, сільськогосподарська школа, курси медичних сестер [5, с. 119]. А вже за перше десятиріччя XX ст. у Вовчанському повіті було 153 земські школи, 14 сільських бібліотек, 15 лікарських дільниць і 13 фельдшерських пунктів [8, с. 25].

Водночас поживався і промисловий розвиток Вовчанська: діяло два маслоробні, два цегельні, а також салотопний, пивоварний заводи, паровий млин, друкарня та інші підприємства. Чисельність ремісників досягла 2584 осіб. Збільшилася кількість лавок і крамниць [9, с. 127].

Виділення значних коштів на освіту земською управою дало свої результати. Знання сприяли появі людей освічених, діяльних, енергійних. Василь Григорович проявляв турботу про народну освіту, сільські школи і вчителів. Школи, побудовані за його участю в селах повіту і Вовчанську (чотири), відзначалися гарним плануванням, мали світлі й просторі класи. В них була достатня кількість навчальних посібників, підручників, літератури для сільських бібліотек. Як голова земської управи В. Г. Колокольцов уважно ставився до потреб сільських учителів: стежив,

щоб їх забезпечували квартирами, опаленням, газом і транспортом. Майже всі будівлі, зведені при ньому, вціліли й використовуються за призначенням і нині.

З простими людьми В. Г. Колокольцов жив у злагоді, допомагав їм матеріально. Зустрічаючи по дорозі кого-небудь з вантажем, зупиняв свій транспорт і підвозив людину до потрібного місця [23, 1991, 4 березня].

Важливою справою діяльності В. Г. Колокольцова було обліснення Вовчанського повіту. Коли він приїхав на Вовчанщину, то на території вздовж річки Сіверський Дінець були лише суцільні піски. Василь Григорович мріяв посадити на них соснові ліси. З далекої Франції на власні кошти придбав саджанці сосни, став задумане втілювати в життя. Сажанці прийнялися і незабаром на місці пісків зазеленіли маленькі деревця. Велику справу зробила людина і добру пам'ять про себе залишила.

Гостинною, уважною до людей була сім'я В. Г. Колокольцова. Наприклад, готуючись до Великодня, в домі випікали паски, першу партію відправляли в тюрми, другу — у притулки, а третя призначалася для гостей і господарів. Зі столу ніколи не сходив самовар. Так і жили, допомагаючи людям.

У зв'язку з революцією і громадянською війною, експропріацією майна більшовиками, В. Г. Колокольцов змушений був емігрувати до Франції, де нудьгував за Батьківщиною, а в 1934 р. покінчив життя самогубством.

У кінці грудня 2007 р. жителі Вовчанська віддали достойну данину своєму видатному землякові. На центральній площі міста відкрито пам'ятник Василю Григоровичу Колокольцову. Але він сам поставив собі великий пам'ятник — це вікові сосни, школи, лікарні, інші будинки. І стоять вони, нагадуючи нам, що були в Слобожанщині справжні люди, патріоти-меценати.

Таким чином, підприємці-меценати Слобідської України вміли ефективно господарювати, а також завдяки розуму й вправності були здатними заробити значний капітал і при цьому користувалися повагою у простих і чесних людей. Вони створили для майбутніх поколінь значний культурний капітал, сподіваючись, що він допоможе нащадкам. Підприємці-меценати усвідомлювали, переживали свою відповідальність перед суспільством, займалися благодійністю — вкладали гроші в будівництво міст, храмів, лікарень, народних шкіл, гімназій та ін., як нині говорять, «створювали робочі місця».

Такий приклад служінню суспільству не може і не повинен бути забутий нащадками. Понад сто років ми користуємося плодами громадської діяльності меценатів Слобожанщини. Стільки ж

років Слобідську Україну прикрашають архітектурні пам'ятники, придбані й побудовані патріотами-меценатами.

Список літератури

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. — Х., 1993.
2. Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования / Д. И. Багалей, В. П. Миллер. — Х., 1912. — Т. 2.
3. Харківський облдержархів.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К., 1967.
5. Рідний край : навч. посібник з народознавства. — Х., 1994.
6. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. — К., 1991.
7. Вовчанськ : зб. архівних док. і матеріалів. — Х., 1994.
8. Статистический справочник по Харьковской губернии. — Х., 1914.
9. Авилон Б. В. Местные промыслы населения Харьковской губернии. — Х., 1905.
10. Ковалинський В. Меценати Києва. — К., 2000 ; Слабошпицький М. Українські меценати. — К., 2001; Хорунжий Ю. М. Українські меценати. — К., 2001.
11. Лейбфрейд А. Ю. Харьков от крепости до столицы : заметки о старом городе / А. Ю. Лейбфрейд, Ю. Ю. Полякова. — Х., 1998.
12. Зайцев В. П. Історія рідного краю (Харківщинознавство) / В. П. Зайцев, В. В. Скирда та ін. — Х., 2002. — II част.
13. Харків — моя мала Батьківщина. — Х., 2003.
14. Козлов А. Былая слава (родословная Харитоненко) / А. Козлов // Харьковський історический альманах. Весна-літо. — Х., 2003.
15. Лунев А. Ф. Пархомовская сокровищница / А. Ф. Лунев. — Х., 1975.
16. Харків 350. Історія, сучасність, стратегічний розвиток. — Х., 2004.
17. Рыбальченко Р. Косьма Кузин — почетный гражданин нашего города / Р. Рыбальченко // Панорама. — 1998. — №52 (декабрь).
18. Захаров І. Історія Вовчанщини / І. Захаров. — Вовчанськ, 1995.
19. Кисіль М. Харитоненки // Слобід. край. — 1992.
20. Енциклопедія Українознавства. — Львів, 2000. — Т.9.
21. Українська Радянська енциклопедія. — К., 1977. — Т.1.
22. Максютенко В. Працею возвеличуюсь // Голос України. — 1996 р.
23. Радкова Е. Д. Любя землю и людей // Вечерний Харьков. — 1991.
24. Полтавець В. Забута просвітителька. До 150-річчя від дня народження Х. Д. Алчевської // Слобід. край. — 1992.
25. Чубур В. Дух рятує від базару // День. — 1999.
26. Мачулін Л. И. Улицы и площади Харькова / Л. И. Мачулин. — Х., 2007.
27. Харьков в зеркале мировой литературы / авт. сост. К. А. Беляев, А. П. Краснящих. — Х., 2007.
28. Антонов А. Л. Сады и парки Харьковской губернии / А. Л. Антонов, А. Ф. Парамонов. — Х., 2008.
29. Салімонович Л. Кобзар від Матвія // Україна молода. — 2011.
30. Дмитренко Н. Качанівське «Люблю» // Україна молода. — 2011.

Надійшла до редакції 19.01.2012 р.